

Ігор ЧОРНОВОЛ

ЗУНР, ІСАЙЯ БОВМЕН ТА ТЕОРІЯ ФРОНТИРУ

Проаналізовано теорію фронтиру, теорії міграції Ісайї Бовмена, охарактеризовано його поїздки в Закарпаття і Галичину у 1919 р. та зустрічі з українськими політичними діячами.

Ключові слова: *ЗУНР, теорія фронтиру, теорія міграції, Ісайя Бовмен.*

Лонгин Цегельський у своїх мемуарах пригадав візит американської військової місії, капітана Бовмена зокрема. Хоча згодом Л. Цегельський жив у Америці, він так і не довідався, що тоді Галичину відвідав майбутній світоч географічної науки США, винахідник теорії міграції та піонер дослідження порівняльних фронтирів.

Теорія фронтиру. 12 липня 1893 р. під час Світової Колумбової вистави в Чикаго на з'їзді Американської історичної асоціації тридцятидволітній асистент Вісконсинського університету Фредерик Джексон Тернер виступив із доповіддю “Значення фронтиру в історії США”. Історик стверджував, що американське суспільство сформувало передовсім відкриті простори Дикого Заходу й саме Дикий Захід забезпечив державі демократичні принципи функціонування та розвинув американський індивідуалізм. Упродовж трьох років на Тернерові тексти не звертали особливої уваги. Можна навіть припустити, що, оскільки у програмі конференції його виступ зазначено серед останніх, він узагалі міг не виступати. Відомо натомість, що сам Ф. Тернер пропонував організаційному комітетові конгресу включити замість себе свого учня, але йому відмовили.

Часи змінюються. 1900 р. публікація “Значення фронтиру в історії США” стала одним із основних текстів американської історії. До того ж, оскільки президенти Теодор Рузвельт (1901–1908) і Вудро Вілсон (1913–1921) були фаховими істориками за освітою й прихильниками Тернера за вподобаннями, його теза почала істотно впливати на урядову політику. 1910 р. Ф. Тернер очолив катедру історії США в Гарварді, а водночас – Американську історичну асоціацію. Тож може видатися неймовірним, але невелика за обсягом публікація 1893 року спричинила гостру (що звично для культури академічної суперечки в США) й безпрецедентно тривалу (вона й досі не завершилася) дискусію. Крім істориків, до полеміки долучалися антрополози, археологи, географи, геологи, демографи, екологи, етнографи, етнологи, кліматологи, лінгвісти, психологи, соціологи, філософи. Майже кожний американський коледж або університет пропонував “фронтір-студії” до 1960 р., або, словами Ричарда Гофштадтера, в той час американський історичний цех трансформувався “в одне велике товариство імені Тернера”¹.

Ось у чому полягали основні ідеї епохальної доповіді Ф. Тернера. Історик розпочав із цитування звіту суперінтенданта перепису населення США 1890р.

про закриття фронтиру поселень. Це подія історичної ваги “В дійсності, – переконував Ф. Тернер, – центром нашої історії є не Атлантичне узбережжя, а Великий Захід”. “Досі американська історія була передовсім історією колонізації Дикого Заходу. Існування просторів вільних земель, їх поступове зменшення й просування американських поселень на Захід пояснюють розвиток США”. “Наша рання історія – це дослідження європейських гермів, що розвинулися в американському природному середовищі. Досі вчені приділяли надто багато уваги їх германському походженню, надто мало – американським факторам. Фронтир – це лінія найінтенсивнішої й найефективнішої американізації. Колоніста сформувало дикунство”². Історичний розвиток Америки визначений її природним середовищем. Брак вільних земель на Сході, їхній неосяжний резервуар на Заході та потяг до свободи просував фронтир поселень все далі в глибину континенту.

Тож Ф. Тернер розглядав цей процес у контексті *зіткнення варварства з цивілізацією*. Маючи на увазі екстремальні умови проживання на фронтірі, історик впровадив поняття *стрибка в варварство* (*a leap into barbarism*). Саме зіткнення з “варварством” сформувало суспільство Сполучених Штатів Америки. Бо його наслідком був розвиток *духу індивідуалізму, формування американської нації як “a composite nationality”* (себто *незважаючи на етнічні чинники*), *зміцнення демократії* не лише в США, а й у Європі. Ще одна важлива субтеза Ф. Тернера (щоправда, здебільшого розвинута його послідовниками) – *доктрина випускного клапану* (*safety-valve doctrine*). Вчений спостеріг, що наявність вільних земель водночас сприяла вирішенню соціальних проблем, відтак на протигагу Європі США вдалося уникнути гострих форм класової боротьби.

Інша важлива стаття Ф. Тернера, що вважається класичною, – “Секції та нація” (1922). У ній вчений звернув увагу на розбіжності розвитку й суперечності між регіонами (секціями США, між Новою Англією, Заходом та Півднем) в порівняльному контексті європейського театру подій Першої світової війни. Водночас ця стаття передає його песимізм на предмет подальшого розвитку особливо Європи, віддавна позбавленої фронтірів³. Розвинувши свої погляди в статті “Значення секції в американській історії” (1925), вчений писав: “За площею ми стали нацією, порівняльною з Європою, з заселеними географічними провінціями, рівними великим європейським націям. В цьому сенсі ми є імперією, федерацією секцій, союзом потенційних націй”⁴. Американські регіони нагадують європейські держави з тою різницею, що суперечності між ними все ж не зайшли так далеко (за винятком періоду громадянської війни між Північчю та Півднем 1861–1865 рр.). Відтак єдине реальне розв’язання гострих суперечностей між державами Європи – посилення контролю Ліги Націй й федералізація Європи за американським зразком. Стаття “Секції та нація” започаткувала регіональний підхід до історії США.

Водночас із Ф. Тернером на Світовій Колумбовій виставі в Чикаго виступав театр Буффало Білла: буффало й коні, луки та вінчестери, ковбої й індіанці тощо. Як Тернер в історіографії, так само й Буффало Білл суттєво вплинув на американську культуру, створивши театр вестерну. Ф. Тернер до його творчості ставився скептично, якщо не з презирством, а той, вочевидь, заледве чи знав про існування Ф. Тернера. Однак до пропаганди Тернерової тези Буффало Білл спричинився чи не найбільше⁵.

Варто зауважити, що міф Дикого Заходу існував ще до народження Ф. Тернера. “Образ неосяжного й постійно зростаючого сільськогосподарського соціому середини континенту став одним з домінуючих символів американського суспільства XIX ст. – колективною репрезентацією, поетичною ідеєю (як зауважив Токвіль на початку 1830-х), що визначала перспективу американського життя. Шаблонний символ саду охоплював пригоршню метафор, які виражали плодючість, ріст, збільшення, благословенну працю на землі та оберталися навколо героїчної постаті ідеалізованого фронтального селянина, озброєного священним плугом – верховним аграрним знаряддям”⁶. Тож від часів Томаса Джефферсона й Бенджаміна Франкліна як американська інтелектуальна меншина, так і носії побутової свідомості уявляли його як неосвоєний резервуар багатства (“Земля Обітована”, “Маніфест Долі”, “Сад Світу” тощо) й “випускний клапан”, яким приростатиме американське суспільство й який забезпечить йому процвітання. 1865р. Горацій Грілі, знаменитий нині журналіст, радив читачам “New York Times”: “На Захід, молодий чоловіче, і дорослішай разом із своєю країною. Якщо ти не маєш сім’ї або товаришів, що можуть тобі допомогти, ані перспективи, повернися обличчям до Великого Заходу й там збудуй свій дім і фортуна!”⁷. Так само на інші країни американці звикли споглядати крізь окуляри фронтиру, симпатизуючи насамперед суспільствам піонерів – африканським бурам, австралійцям, канадійцям, країнам Латинської Америки (“Америка для американців!”), новозеландцям і росіянам. Прикметно, що Буффало Білл розважав публіку не лише інсценізацією сутичок піонерів з індіанцями, а й джигітовкою російських козаків. Крім дванадцятьох російських козаків і кількох солдатів, в виставах його театру брали участь шестеро аргентинських гаучо, арабські вершники, вояки американської, британської, німецької та французької армій⁸. Упродовж XIX ст. літератори, розпочинаючи від романів Джеймса Фенімора Купера (перекладених всіма основними мовами світу), сформували літературний жанр вестерну. Його успіх, спонуканий у другій половині століття масовими тиражами дешевих книжечок (*dime novels*), сягнув свого апогею в середині XX ст. завдяки популярності джинсів (початково – роба ковбоїв США) й екранізації вестернів кінорежисерами Голівуду. Ба навіть у “найхолодніші” роки “холодної війни” радянські кінотеатри й телебачення пропагували образ “Дикого Заходу” за Буффало Біллом – здебільшого завдяки фільмам спільного німецько-югославського виробництва за участі незабутнього Гойко Митича. Відтак у популярній формі вестерну Тернерова концепція фронтиру справила істотний вплив на світову культуру взагалі.

Але не лише американська популярна література живила уяву Ф. Тернера. В другій половині XIX ст. на популярний образ Дикого Заходу почали звертати увагу політики й історики. Ба навіть у Галичині у 1860-х роках американська тематика була актуальною. Оpubлікована в грудні 1864 р. водночас “Dziennik-om Literack-im” і “Gazet-om Narodow-om” стаття Людвіка Повідая “Поляки та індіанці” спричинила настільки гостру дискусію, що вона не вщухала протягом двох років⁹. А перший календар товариства “Просвіта” розпочинається з тексту професора австрійської історії Львівського університету Ісидора Шараневича “Значення Америки для світової культури”, яка закінчується такими словами: “Если то ест воля Провидіння, то Америка покликана статися в будучности в

світі торгівельним і культурно-історичним тим, чим є серце в чоловічій організмі, відки животна кров виходить і куди вона, окруживши всі компоненти тіла, назад вертає”¹⁰. “Наявність вільних земель регулює тиранію автоматично, що, за умови відсутності рабства, само по собі робить існування деспотичного режиму неможливим, тому що піддані завжди мають можливість уникнути репресій з боку суверена, покинувши його та заснувавши поселення на незайнятій території”, – писав італійський учений Аполлон Лорія у книзі “Економічні основи суспільства” (1885), водночас наголосивши на прикладі США¹¹. Ф. Тернер добре знав книгу А. Лорії й навіть зацітував його в тексті своєї доповіді під час Світової Колумбової вистави в Чикаго¹². Ідеї, подібні до Тернерових, можна відшукати в виданій 1865 р. книзі американського публіциста Едвіна Ловренса Годкіна “Аристократичні думки про демократію”, зрештою, в публікаціях десятків інших мислителів¹³.

Отже, фронтір не був повністю оригінальною ідеєю Ф. Тернера. Заслуга історика полягає в тому, що він трансформував знання й уявлення попередніх поколінь у готову історичну концепцію, створивши в такий спосіб основний наратив історії США.

За більш ніж столітню історію теза Тернера зазнала таких істотних модифікацій, що від її автентичної форми залишилося небагато. Висловлена ще за життя великого історика думка, що в основі демократичного ладу США лежала передовсім імпортована туди з Європи протестантська етика й доктрина лібералізму, а не наявність фронтиру, остаточно утвердилася після Другої світової війни. Водночас фахівці в галузі компаративістики довели, що фронтір США – явище не унікальне, а лише епізод глобального процесу “експансії Європи”. Поступово історики відкинули й соціал-дарвіністську ідею визначального впливу довкілля на суспільство. Була піддана ревізії й ідея західних земель як “випускного клапану”, яка спрацювала далеко не в такому обсязі, як уявляв собі Ф. Тернер. У 1960-х роках, коли наука відмовилася від трактування індіанців як варварів, втратило актуальність також трактування фронтиру як зони зіткнення “цивілізації” з “варварством”, з’явилися праці про роль чорношкірих і інших меншин у освоєнні західних земель. Остання тенденція особливо посилилася в сучасний період (себто від другої половини 1980-х років) й інспірувала спроби окремих представників “нової західної школи” відкинути Тернерову тезу повністю. Інший напрямок критичного підходу до тези Тернера, який започатковано ще в 1960-х роках і який розвинула “нова західна школа” – історія довкілля США, акцент на здебільшого катастрофічних для природного середовища наслідках діяльності піонерів¹⁴.

Водночас ніхто з критиків не піддав сумніву істотного (хай і не визначального) впливу західного фронтиру на розвиток демократії в США, на дух американського індивідуалізму передовсім. Відтак у даний момент історики не схильні до дискусій на тему ступеня правоти Ф. Тернера, як це було ще на початку 1990-х років. Але *Тернерове поняття фронтиру як зони піонерських поселень на нібито “вільних” землях межі “цивілізації” з “варварством”* поступово втратило свою наукову вартість. Тепер дослідники здебільшого апелюють до сформованого ще 1940 р. *Овеном Латтімором поняття фронтиру як зони інтенсивної взаємодії різних культур*¹⁵. Нарешті, незважаючи на багатство інтерпретацій і підходів, всі погод-

жуються на тому, що Тернерова теза про фронтір – це історичний міф, важлива складова ідентичності й невичерпне джерело націоналізму громадян США.

Теорія міграції Ісайї Бовмена. Наукові ідеї Ф. Тернера істотно вплинули не лише на розвиток американської історіографії, а й географії. Вчений постійно підкреслював важливість інтердисциплінарного підходу, методології географічної науки зокрема. Тож Ф. Тернера вважають ще й співфундатором історичної географії США¹⁶. І саме географія була тією наукою, в лоні якої проблема світових фронтірів розпочала обговорюватися вперше – завдяки передовсім Ісайї Бовмену.

Ісайя Бовмен народився 26 лютого 1878 р. у канадському містечку Берлін (тепер – Кітченер) провінції Онтаріо в фермерській сім'ї. Наступного року Бовмени перебралися до сусіднього Мічігана, де його батько придбав землю. Закінчивши Гарвардський університет 1905 р., І. Бовмен склав докторат в Єйлському університеті 1909 р., де він викладав з 1905 по 1915 рр. Перша книга І. Бовмена з'явилася 1911 р.¹⁷ Відтак розпочалася стрімка кар'єра молодого вченого, який виріс до рівня класика й одного з найуспішніших менеджерів американської географічної науки. І. Бовмен – автор 8 монографій і значної кількості інших публікацій. З 1915 по 1935 рр. – президент Американського географічного товариства, 1935–1948 рр. – президент Університету Джона Гопкінса в Балтіморі. Учасник Паризької мирної конференції 1919 р. як радник президента В. Вілсона та член польсько-української мирної комісії, радник президента Ф. Рузвельта з питань міграції. Помер 6 січня 1950 р. у Балтіморі.

Виходець із канадського фронтіру, що в юності ходив і за плугом, І. Бовмен був особливо чулий на меседж Тернера. Як стверджує сучасний біограф І. Бовмена, його зацікавлення піонерами й географією являло собою “найчистішої води практичне вираження аграрного ідеалізму, привитого йому ще в ранньому дитинстві”¹⁸. І. Бовмен і Ф. Тернер співпрацювали, розпочинаючи з 1914р. Того року І. Бовмен запросив Ф. Тернера виступити перед Американським географічним товариством, що прийняло історика до свого складу¹⁹.

У 1920 р. завдяки І. Бовменові розпочалося грандіозне дослідження “піонерських зон” на рівні провідних американських географічних інституцій, був створений навіть спеціальний “Комітет піонерських поясів”. В проєкті брав участь також Ф. Тернер. 1928р. енергійний І. Бовмен зумів втягнути в нього ще й наукові осередки Канади. Як наслідок, упродовж 1934–1940 рр. з друку вийшло 8 з запланованих 9-ти томів серійного видання “Канадські фронтіри поселень”²⁰.

Все ж професійний географ І. Бовмен бачив проблему фронтіру в іншому світлі, ніж фаховий історик Ф. Тернер. І. Бовмен віддавав перевагу прикладній науці, а Ф. Тернер, на його думку, був лише кабінетним вченим. Згідно із свідченнями самого І. Бовмена, ідея систематичного порівняльного вивчення фронтірів з'явилася в нього вперше в 1905р. під час участі в гідрологічному проєкті в засушливих частинах Канзасу й Оклахоми²¹. В середовищі американських географів учений здобув репутацію польовими дослідженнями Андів, а з 1930 по 1932 рр. регулярно подорожував автомобілем, спостерігаючи фронтірні кондиції західних штатів США та північно-західних територій Канади. В результаті І. Бовмен дійшов до висновку про хибність тези, нібито фронтір у США вже не існує; згодом він не стомлювався повторювати, що Ф. Тернер в цьому не мав рації і що зникнення фрон-

тиру не обов'язково супроводжується зникненням притаманних йому життєвих стандартів²².

Крім того, якщо Ф. Тернер схилився до оцінки фронтиру передовсім як “процесу”, то І. Бовмен акцентував на “лінії”, “міжрегіональній демаркації”. Й нарешті, остання особлива важлива відмінність між вченими – глобальний підхід І. Бовмена.

1931 р. з друку вийшов географічний трактат “Піонерські периферії” – мабуть, основна Бовменова книга²³. Мета монографії – опис країв, що були фронтами його епохи, їх аналіз на предмет доступності піонерам (клімат, родючість земель, транспортна мережа) й економічної доцільності експлуатації наявних природних ресурсів. Отже, включивши в цей огляд фронтири США, Канади, Австралії, Південної Африки, Сибір, Монголію, Манчжурію й Латинську Америку, І. Бовмен фактично став фундатором компаративного підходу до тези Тернера.

Примірник “Піонерських периферій” І. Бовмен надіслав Ф. Тернеру з проханням про рецензію. Ф. Тернер відмовився, проте висловив свою думку в листуванні. Він визнав рацію критичним зауваженням І. Бовмена на предмет помилковости власної тези про кінець фронтиру в США 1893 р. Ф. Тернер пояснив, що його завданням було вказати на фундаментальний чинник історії США, який доти ігнорувався. Вчений також визнав переконливими аргументи І. Бовмена на користь існування фронтірних кондицій США в південних штатах країни. Все ж ці останні фронтири мають локальне значення, а в США феномен фронтиру перестав відігравати фундаментальну роль приблизно 1890 р.²⁴.

Але І. Бовмена насамперед цікавила геополітика, а не історія. Він ставив проблему піонерування передовсім як основного засобу економічного розвитку. Вчений вважав, що закриття фронтірів скерує увагу політиків до малозаселених й малоосвоєних теренів, де піонерський стиль був усе ще можливим. Бовменова поправка Тернера, що фронтірний спосіб життя залишається актуальним, насправді мала глобальне значення, а не локальне, на чому й наголосив Ніл Сміт на рівні титулу своєї книги про І. Бовмена “Американська імперія. Географ Рузвелта та прелюдія глобалізації”. Що більше, на основі поняття про пояси поселень І. Бовмен прагнув сформулювати спеціальну теорію міграції. Про це, зокрема, свідчить видана 1938 р. монографія “Межі поселень” колективу авторів на чолі з І. Бовменом²⁵. Книга – про перспективи міграції, оцінки міграційного потенціалу Канади, Сибіру, Китаю, Японії, Австралії, Африки, Південної Америки.

І. Бовмен пішов на пенсію 1 січня 1949 р. Через рік сенатор Й. Маккарті звинуватив Овена Латтімора, найздібнішого вихованця І. Бовмена, в шпіонажі на користь СРСР. І хоча сам І. Бовмен, будучи войовничим антикомуністом, в останні роки дистанціювався від свого протеже, тим не менше в контексті розв'язаного в США “полювання на відьм” постраждав сам (хоч і непрямо). Школу географії ім. І. Бовмена (названу так ще 1948 р., себто ще за його життя) в Балтиморському університеті спочатку понизили до рангу факультету, а невдовзі ім'я І. Бовмена взагалі зникло з назви цього підрозділу Університету Джона Гопкінса. Водночас у зв'язку з крахом світової колоніальної системи теорія поселень І. Бовмена втратила актуальність й була забута повністю. Згодом, в контексті компаративних досліджень фронтірів окремі вчені пропонували формування нових міграційних теорій, не усвідомлюючи факту, що в 1930-і роки такі вже існували.

Отже, 1919 р. І. Бовмен відвідував Закарпаття у складі американської дипломатичної місії з метою з'ясування настроїв тамтешнього населення на предмет майбутнього краю. Водночас зібрана ним інформація дала істотну інтелектуальну поживу для підтвердження тези про амбівалентні лояльності мешканців фронтиру. Лише євреї та угорці були одностайні в бажанні залишитися в складі Угорщини, частина русинів зі східних повітів вважала, що найкраще їм мати “свою руську країну”, меншість бажала б злуки з ЗУНР і УНР, найменша частина – автономії у складі Чехословацької республіки; а от найбільша частина русинів західної частини краю хотіла б приєднатися до “Гамерики”. Згодом І. Бовмен відвідав Галичину, контактував здебільшого з міністром закордонних справ ЗУНР Л. Цегельським, у Бродях зустрівся з С. Петлюрою. Він пообіцяв українцям, що в своєму звіті для американської дипломатичної місії на Паризькій мирній конференції дасть прихильну опінію передовсім для ЗУНР. Як стверджував Л. Цегельський, так І. Бовмен і вчинив²⁶. Та з іншого боку, польські політики вважали, що передовсім йому вони завдячують анексію Галичини. Згідно з свідченнями Ніла Сміта, саме І. Бовмен рекомендував президентові В. Вілсонові санкціонувати дислокацію армії генерала Й. Галлера до Галичини. Що більше, Н. Сміт називає І. Бовмена “найбільше відповідальним за встановлення післявоєнних кордонів Польщі, і до кінця життя польські географи, державні діячі та інші вважали його захисником польської державності (*a champion of Polish statehood*), національним героєм”²⁷. Тож якою дійсно була постава І. Бовмена щодо польсько-українського конфлікту, а також ступінь впливу подій історії України на розвій його наукових поглядів, остаточно можна з'ясувати лише після ознайомлення з матеріалами особистого архіву І. Бовмена в Балтиморському університеті. Однак, не викликає сумніву, що посилаючи на українські землі палкого прихильника теорії фронтиру, американські дипломати були схильні розглядати політичні перипетії в цих регіонах у світлі тези Ф. Тернера.

¹ *Richard Hofstadter*. The Progressive Historians. Turner, Beard, Parrington. – New York: Vitgate Books, A Division of Random House, 1970. – P. 83

² *Turner F.J.* The Significance of the Frontier in American History, Rereading *Frederick Jackson Turner*: The Significance of the Frontier in American History and Other Essays. With Commentary by John Mack Faragher. – New York: Henry Holt & Company, 1994. – P. 31–33.

³ *Turner F.J.* Sections and Nation. Ibidem. – P. 181–199.

⁴ *Turner F.J.* The Significance of the Section in American History. Ibidem. – P. 213.

⁵ *Richard White*. When Frederick Jackson Turner and Buffalo Bill Cody Both Played Chicago in 1893 // Frontier and Region. Essays in Honor of Martin Ridge / Ed. by Robert R. Ritchie and Paul Andrew Hutton. – San Marino & Albuquerque: The Huntington Library Press & University of Mexico Press, 1997. – P. 201–212.

⁶ *Henry Nash Smith*. Virgin Land. The American West as Symbol and the Myth. – New York, 1950. – P. 138.

⁷ Цит. за: *Michael Collis*. Theodore Roosevelt // *Historians of the American Frontier. A Bio-Bibliographical Sourcebook* / Ed. by John Wunder. – New York – Westport, Con., London, 1988. – P. 547–557.

⁸ *Thomas Barrett*. All the World's a Frontier: How Cossacks Became Cowboys // *Humanities*. – Vol. 22/3, 2000, <http://neh.gov.news>.

- ⁹ *L.P. Polacy i Indianie* // *Gazeta Narodowa*. – No. 285, 293. – 1864; *Samuel Sandler*: *Indiańska przygoda Henryka Senkiewicza*. – Warszawa: PIW, 1969; *Ray Billington*. *Land of Savagery, Land of Promise. The European Image of the American Frontier in the Nineteenth Century*. – New York & London: W.W.Norton & Company, 1981. – P. 146.
- ¹⁰ *Шараневич І.* Значення Америки для всемирной культури // Народний календар на рік звичайний. – 1870. – Львів: коштом і заходом товариства “Просвіта”. – С.1–6.
- ¹¹ *Walter Prescott Webb*. *History as High Adventure* // *The American Historical Review*. – V. 64. – No. 2. – 1959, January. – P. 279–281.
- ¹² *Turner F.J.* *The Significance of the Frontier in American History*. – P. 38.
- ¹³ *Herman Clarence Nixon*. *Precursors of Turner in the Interpretation of the American Frontier* // *South Atlantic Quarterly*. – 1929, January. – P. 83–89.
- ¹⁴ *Gerald D. Nash*. *Creating the West. Historical Interpretations, 1890–1990*. – Albuquerque, 1991.
- ¹⁵ *Чорновол І.* Географія фронтиру та її піонери // *Критика*. – 2008. – № 7–8. – С. 27–30.
- ¹⁶ *Murray Cane*. *Some Considerations on the Frontier Concept of Frederick Jackson Turner* // *The Mississippi Valley Historical Review*. – Vol. 27. – 1940. – P. 379–400; *Robert H. Block*. *Frederick Jackson Turner and American Geography* // *Annals of the Association of American Geographers*. – 70, 1. – 1980, March. – P. 31–41.
- ¹⁷ *Bowman I.* *Forest Physiography; Physiography of the United States and Principles of Soils in Relation to Forestry*. – New York: J. Wiley & sons, 1911.
- ¹⁸ *Neil Smith*. *American Empire. Roosevelt’s Geographer and the Prelude to Globalization*. – Berkeley; Los Angeles; London, 2003. – P. 233.
- ¹⁹ *Allan Bogue*. *Frederick Jackson Turner* // *Strange Roads Going Down*. – Norman: University of Oklahoma Press, 1998. – P. 431.
- ²⁰ *Canadian Frontiers of Settlement* / Ed. by W.A. Macintosh and W.L. Joerg. – Vol. 1–2, 4–9. – Toronto: The Macmillan Company of Canada Limited, 1934–1940.
- ²¹ *Geoffrey J. Martin*. *The Life and Thought of Isaiah Bowman*. – Hamden, Conn.: Archon Books, 1980. – P. 110.
- ²² *Gerald D. Nash*. *Creating the West. Historical Interpretations, 1890–1990. The Calvin P. Horn Lectures in Western History and Culture, University of Mexico, September 30 – October 3, 1990*. – Albuquerque: University of New Mexico Press, 1991. – P. 31–32.
- ²³ *Bowman I.* *The Pioneer Fringe* // *American Geographical Society, Special Publications*. No.13. – New York, 1931.
- ²⁴ *Block R.* – Op. cit. – P. 40; *Bogue A.* – Op.cit. – P.432; *Martin G.* *The Life and Thought of Isaiah Bowman*. – P. 117–118; *Smith N.* *American Empire. Roosevelt’s Geographer and the Prelude to Globalization*. – P. 229–231.
- ²⁵ *Bowman I.*, ed. *Limits of Land Settlement*. – New York: Council of Foreign Affairs, 1938.
- ²⁶ *Цегельський Л.* Від легенд до правди. – Львів, 2003. – С. 221–223.
- ²⁷ *Smith N.* – Op. cit. – P. 155.

Ihor Chornovol. THE ZUNR, ISAAH BOWMAN AND THE FRONTIER THESIS.

The article analyzes Isaiah Bowman’s scientific thought on the frontier and migration. Bowman’s travel to Transcarpathian Ukraine and Galicia in 1919 and his meetings with the Ukrainian politicians are described.

Key words: *the ZUNR, frontier thesis, migration theory, Isaiah Bowman.*